

 DOI: 10.22124/jol.2023.24317.2377

Research Article

University of Guilan

Iranian association of penal law

Criminal law Research
A Biannual Journal

Vol . 14, No.2, Fall 2023& Winter 2024(Serial 28)

The role of the Execution judge in the arbitrary individualization of the reaction against crime

1. Ali Morad Heydari

Associate Professor, Department of Criminal Law and Criminology, Faculty of Law and Political Science, Ferdowsi University of Mashhad, Mashhad, Iran (Corresponding Author: heydarilaw@gmail.com)

Submit Date: 2023/04/15

Accept Date: 2023/10/26

Abstract:

Iran's new criminal policy in the legislative, judicial, and executive dimensions is in line with the rapprochement. On the other hand, the individualization of the execution of the punishment guarantees the reformative goals of the punishment. The present article emphasizes the necessity of "combining the policy of individualization of punishment with the criminal policy of rapprochement in the light of the role of the execution judge". The question is: to what extent do the current powers provide the possibility of adapting the execution of the punishment to the personal, family, and social conditions of the criminal in line with the arbitrary criminal policy? In this article, in a descriptive-analytical way, the discretionary authority of the judge in the execution of the sentences has been criticized and analyzed from the perspective of arbitrary criminal policy. The findings of the research show that the authority of the judge to execute sentences is defined only in the framework of "primary exclusion" - based on the individual characteristics of the convicted person, while the individualization of fraternity requires the creation of "secondary exclusion" mechanisms - based on conditions outside the personality of the convicted person and her/his behavior during the execution of the sentence.

Key Words: *Punishment, criminal policy, arbitrary criminal policy, execution judge, executive individualization.*

1. Introduction

The criminal process does not end with the determination of the punishment, but the main stage after the verdict is the "execution of the punishment" and the effectiveness of the reaction against the crime and the realization of the goals of the punishment depends on how the punishment is applied and how much and how much the behavior of the "judge who executes the sentences" in the "pre-decision" stage. On the other hand, arbitrary criminal policy has many benefits for society, the accused, and the judicial system.

Some believe that the execution judge entered the criminal system with the purpose of individualizing punishments and has duties and powers in the field of suspension, postponement of sentencing, parole, partial release, and alternative punishments of imprisonment. (Mousavi Fard et al., 2016: 13) Therefore, the judge must know that she is an independent judge and her decisions can be appealed (Cartier, 2001: 90).

From the analytical point of view, what distinguishes the "current situation" from the "ideal situation" is the type of activism of the executive judge to combine the policy of individualization with the arbitrary policy. In this context, the main question of the research is whether the current authority of the judge to execute the sentence and the legal mechanisms of individualizing the execution of the punishment can be considered in line with the arbitrary criminal policy.

2. Methodology

In this article, in a descriptive-analytical way, the discretionary authority of the judge in the execution of the sentences has been criticized and analyzed from the perspective of arbitrary criminal policy.

For this purpose, the legal powers of the judge for the execution of sentences include "independent actions" and "dependent actions" and under each section, examples of "mandatory actions" and "discretionary actions" of the judge have been reviewed and in each case, to create areas of "individualization of rapprochement", while identifying and highlighting existing gaps and weaknesses, solutions have been proposed to improve the role of the judge in the execution of sentences.

3. Results and Discussion

From the author's point of view, the authority given to the judge for the execution of sentences, rather than being a purposeful and intelligent mechanism in the direction of judicialization of punishment and "executive- arbitrary segregation", is merely a form of incomplete division of work and removal of the workload from the shoulders of court judges.

On the other hand, merely involving a person with judicial expertise in the execution stage of the sentence, without giving independent legal powers and without taking into account a corrective approach in the application of punishment, is only an administrative shift rather than a judicial transformation in line with the knowledge of criminology.

In such a situation, where the final decision regarding the use of reconciliation mechanisms is in the hands of the court judge, perhaps we can talk about "judicial exclusion", but talking about "executive segregation" is very difficult and far from the realities and existing legal capacities. From this point of view, the exclusive jurisdiction of the judge for the execution of sentences requires having independent powers and turning "dependent actions" into "independent powers".

In this regard, the author's proposal, on the one hand, is to amend the legal provisions related to the authority of the judge of execution sentences to increase the independent authority of the judge of execution of sentences to individualize the execution of punishment and on the other hand, the collection of scattered provisions in the Islamic Penal Code and the Criminal Procedure Law is under Article 489 of the latter law.

4. Conclusions

Merely giving authority to the judge to execute sentences without formulating and drawing a specific criminal policy will not only cause the punishments to be effective and not have a corrective effect but rather, sometimes the neglect and even abuse of the executive authority's aggravating powers will cause strictness on the convict and her exclusion from correctional institutions.

From this point of view, drawing and understanding the arbitrary criminal policy - which is the new strategy of Iran's criminal policy - and justifying the judges who execute sentences to use the capacity

of arbitrary institutions, will provide the basis for the individualization of arbitrary and the realization of the reformist character of punishment.

Also, the individualization of punishment should not be based only on personality traits and individual conditions of self-condemned (primary segregation), but family, environmental, and peripheral factors and possibilities of punishment should also be considered in individualization (secondary segregation).

For example, the density of the prison population the spread of disease in the prison, or the prevalence of drug use or gross immorality in the prison environment should be a reason for the individualization of the execution of the sentence by the judge.

The intended mechanism can be in the form of adding a clause to Article 18 of the Islamic Penal Code, with the content that the court takes into account the following matters when issuing a penalty sentence: "... Side factors beyond the defendant's will and conditions such as prison facilities and population, natural disasters such as floods and earthquakes in the defendant's residence or the place of punishment, general health conditions such as widespread diseases and..."

5. Selection of References

Ahmadi Movahhed, Asghar (2007), **Execution of criminal sentences**, third edition, Tehran: Mizan publishing house. [In Persian]

Ahmadzadeh, Rasul and Tam, Mojtabi (1402), **Procedure of Punishment**, first edition, Tehran: Judiciary Publications. [In Persian]

Heydari, Ali Morad (2016), **General Criminal Law; Jurisprudential-legal review of reaction against crime**, second edition, Tehran: Samt Publications. [In Persian]

Jessica Breen(2008), "Prisoners' Families and the Ripple Effects of Imprisonment", **Studies: An Irish Quarterly Review**, Vol. 97, No. 385, The Family Today (Spring 2008), Published By: Messenger Publications, pp. 59-71.

Louise Robinson, Sue Tucker, Claire Hargreaves,(2022), "Providing Social Care following Release from Prison: Emerging Practice Arrangements Further to the Introduction of the 2014 Care Act", **The British Journal of Social Work**, Volume 52, Issue 2, March 2022, Pages 982–1002,

Miller v. Alabama, (2012), "Banning mandatory juvenile life-without-parole sentences", **Washington and Lee Law Review**, Volume 76 Issue 1 Article 4. pp 312-320.

Rahmdel, Mansour (2014), **Criminal Procedure Code**, third volume, second edition, Tehran: Justice Publishing House.

Tavajjohi, Abdul Ali (1402), **Arbitrary institutions in the Islamic Penal Code approved in 2013**, first edition, Tehran, Judiciary Publications. [In Persian]

Citation:

Heydari, A. (2023&2024), "The role of the Execution judge in arbitrary individualization of the reaction against crime", **Criminal Law Research**, 14(28), pp. 83-99.

DOI: 10.22124/jol.2023.24317.2377

Copyright:

Copyright for this article is transferred by the author(s) to the journal, with first publication rights granted to *Criminal Law Research*. This is an open-access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution License (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>).

نقش قاضی اجرای احکام در فردی سازی ارفاقی واکنش علیه جرم

علی مراد حیدری*

دانشیار گروه حقوق جزا و جرم شناسی، دانشکده حقوق و علوم سیاسی، دانشگاه فردوسی مشهد، مشهد، ایران.

✉ heydarilaw@gmail.com

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۰۸/۱۱

تاریخ ارسال: ۱۴۰۲/۰۱/۲۶

چکیده:

سیاست کیفری نوین ایران در ابعاد تقنینی، قضایی و اجرایی در راستای ارفاقی شدن است. از سوی دیگر فردی سازی اجرای مجازات، تضمین کننده اهداف اصلاحی کیفر است. نوشته حاضر بر ضرورت «تلفیق سیاست فردی سازی کیفر با سیاست کیفری ارفاقی در پرتو نقش آفرینی قاضی اجرای احکام» تأکید دارد. پرسش اینکه اختیارات کنونی تا چه اندازه امکان متناسب سازی نحوه اجرای مجازات با شرایط فردی، خانوادگی و اجتماعی بزهکار در راستای سیاست کیفری ارفاقی را فراهم می کند؟ در این نوشتار، به روش توصیفی- تحلیلی، اختیارات تفریدی قاضی اجرای احکام از منظر سیاست کیفری ارفاقی نقد و تحلیل شده است. یافته های پژوهش نشان می دهد که اختیارات قاضی اجرای احکام، تنها در چارچوب «تفرید اولیه»-مبتنی بر ویژگی های فردی خود محکوم علیه- تعریف شده است، در حالی که فردی سازی ارفاقی، مستلزم ایجاد ساز و کارهای «تفرید ثانویه»-مبتنی بر شرایط بیرون از شخصیت محکوم علیه و نحوه رفتار او در حین اجرای مجازات نیز هست.

واژگان کلیدی: مجازات، سیاست کیفری، سیاست کیفری ارفاقی، قاضی اجرای احکام، فردی سازی اجرایی.

مقدمه

رسیدگی کیفری، فرایندی چند مرحله‌ای است که کنشگران زیادی در انجام آن دخالت دارند. در مرحله نخست دادستان وظیفه تعقیب جرم را بر عهده دارد؛ در مرحله دوم بازپرس تحقیق پیرامون جرم و بازجویی از متهم را بر عهده دارد؛ در مرحله سوم مقام صالح دیگری (قاضی) وظیفه محاکمه، ارزیابی ادله و «تعیین مجازات» را بر عهده دارد.

اما این پایان فرایند کیفری نیست بلکه مرحله اصلی پس از صدور حکم، «اجرای مجازات» است که گرچه مدت‌ها امر مهمی به شمار نمی‌آمد، اما امروزه از نظر کیفرشناسی اهمیت ویژه‌ای دارد، به گونه‌ای که کارآیی و واکنش علیه جرم و تحقق اهداف مجازات در گرو چگونگی اعمال مجازات و چند و چون رفتار «قاضی اجرای احکام» در مرحله «پساحکم» است. و به گفته برخی صاحب نظران، از این پس، فرایند کیفری با اعمال مجازات محکوم پایان نمی‌یابد؛ بلکه تا پایان اعمال مجازات ادامه دارد. بنابراین لازم است که قاضی اجرای مجازات بداند که وی یک قاضی مستقل و تمام و کمال است و تصمیماتش می‌تواند تجدیدنظر شود (Cartier, 2001: 90) برخی بر این باورند که قاضی اجرای احکام اساساً با هدف فردی ساختن مجازات‌ها وارد سیستم کیفری شده و در زمینه نهاد تعلیق، تعویق صدور حکم، آزادی مشروط، نیمه آزادی، مجازات‌های جایگزین حبس، دارای وظایف و اختیاراتی است (موسوی فرد و همکاران، ۱۳۹۶: ۱۳).

از سوی دیگر سیاست کیفری ارفاقی مزایای زیادی برای جامعه، متهمین و دستگاه عدالت قضایی دارد؛ اتخاذ چنین سیاستی موجب کاهش تراکم پرونده‌های کیفری و آزاد شدن بخشی از وقت قضات می‌شود که نتیجه آن کاهش اطاله دادرسی و دقت بیشتر در رسیدگی به پرونده‌های مهم‌تر خواهد بود.

پیش از این نوشته‌هایی در خصوص شیوه‌های کیفردهی و نیز فردی‌سازی مجازات نوشته شده است. از جمله احمدزاده و تام در کتاب «آیین کیفردهی» (منتشر شده در شهریور ۱۴۰۲ توسط انتشارات قوه قضائیه)، نهادهای تخفیفی مجازات‌ها شامل (تخفیف قانونی) و (تخفیف قضایی) به ویژه تخفیف پس از صدور حکم و در حین اجرای حکم را بررسی کرده‌اند. از نکات حائز اهمیت در این کتاب بررسی «گستره صلاح‌دید قاضی در تعیین مجازات» است که بخشی از آن در ارتباط با کنشگری قاضی اجرای احکام و در راستای فردی‌سازی ارفاقی است. همچنین توجهی در کتاب «نهادهای ارفاقی در قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲» (منتشر شده در اردیبهشت ۱۴۰۲ توسط انتشارات قوه قضائیه)، اختیارات دادگاه در تأخیر صدور حکم، تقلیل میزان مجازات یا تبدیل آن، تعلیق اجرای کیفر و نیز آسان‌سازی اجرای کیفر در راستای منافع فرد و جامعه و همچنین معافیت از مجازات را بررسی نموده و به‌ویژه تعامل مواد قانونی ناظر بر نهادهای ارفاقی با قوانین لازم‌الاجرای موجود را از حیث تقیید، تخصیص، نسخ و مانند آن مورد بررسی قرار داده است. همچنین حاجی ده آبادی در مقاله «فردی‌سازی مجازات و جلوه‌های آن در نظام سیاست کیفری» (منتشر شده در فصلنامه نقد کتاب - زمستان ۱۳۹۵) بسترها و رویکردهای فردی‌سازی در نظام حقوقی ایران را بررسی کرده‌اند، لکن عمده آثار موجود، ناظر بر فردی‌سازی تقنینی یا قضایی است و در خصوص فردی‌سازی اجرایی و نقش قاضی اجرای احکام در فردی‌سازی اجرایی منابع کمتری موجود است. بهره‌مند، احمدزاده و رستمی نیز در مقاله «واکاوی نهادهای ارفاقی در جرایم مواد مخدر» (منتشر شده در شماره ۳۹ تابستان ۱۳۹۶ فصلنامه کارآگاه)، کاربست نهادهای ارفاقی به‌عنوان ابزار فردی‌سازی کیفر را بررسی کرده‌اند، لکن از منظر فردی‌سازی ارفاقی مجازات‌ها بطور کلی و به‌ویژه در پرتو نقش‌آفرینی قاضی اجرای احکام، نگارنده تاکنون اثر خاصی ندیده است و از این جهت نوشته حاضر یک نوآوری به شمار می‌آید.

از جنبه تحلیلی، آنچه «وضعیت موجود» را از «وضعیت مطلوب» متمایز می‌کند، نوع کنشگری قاضی اجراء جهت تلفیق سیاست فردی‌سازی با سیاست ارفاقی است. در این زمینه، پرسش اصلی پژوهش آن است که آیا اختیارات کنونی قاضی اجرای حکم و ساز و کارهای قانونی فردی‌سازی اجرای مجازات را می‌توان در راستای سیاست کیفری ارفاقی دانست؟

از دید نگارنده، اختیارات داده شده به قاضی اجرای احکام، بیش از آنکه ساز و کارهایی هدفمند و هوشمندانه در راستای قضایی کردن مجازات و «تفرید اجرایی- ارفاقی» باشد، صرفاً نوعی تقسیم کار ناقص و برداشتن تراکم کاری از دوش قضات دادگاه است چه اینکه بطور سنتی خود قاضی صادر کننده دادگاه موظف بودند با نظارت بر نحوه عملکرد محکوم علیه در دوره اجراء، و به‌ویژه سر

زندن به زندان‌ها و احراز شرایط برخورداری از نهادهای ارفاقی در این زمینه تصمیم بگیرند و این کار بخش عمده‌ای از وقت و انرژی قضات دادگاه را به خود اختصاص می‌دهد، حال اینکه با حضور و اعطای اختیارات و نقش آفرینی قاضی اجرای احکام، این کار بر دوش وی نهاده شده است.

ساختار پژوهش از دو بخش اصلی شامل «اقدامات مستقل» و «اقدامات وابسته» تشکیل شده و در ذیل هر بخش نیز، مصادیق «اقدامات الزامی» و «اقدامات اختیاری» قاضی اجرای احکام مورد نقد و بررسی قرار گرفته و در هر مورد کوشش شده تا با هدف ایجاد زمینه‌های «فردی‌سازی ارفاقی»، ضمن شناسایی و برجسته کردن خلأها و نقاط ضعف موجود، راهکارهایی جهت ارتقاء نقش تفریدی - ارفاقی قاضی اجرای احکام پیشنهاد گردد.

۱. اقدامات مستقل

اقدامات مستقل، اقداماتی است که قاضی اجرای احکام بر اساس وظایف یا اختیارات تعیین شده در قانون، رأساً و بدون نیاز به تأیید مرجع دیگری آن را انجام می‌دهد. این اقدامات به دو دسته الزامی و اختیاری تقسیم می‌گردد.

۱.۱. اقدامات الزامی

مراد از اقدامات الزامی، مواردی است که قاضی اجرای احکام به حکم قانون مکلف به انجام آن است. با وجود این، نحوه عملکرد قاضی در این موارد نقش غیرقابل انکاری در فردی‌سازی ارفاقی دارد.

۱.۱.۱. اجرای حکم

امروزه اندیشمندان حقوق کیفری بر این باورند که اجرای مجازات نباید در صلاحیت یک مقام اداری باشد^۱ بلکه اجرای مجازات باید به شخصی سپرده شود که برخوردار از دانش حقوقی، تجربه قضایی، آشنا با اهداف و اصول واکنش علیه جرم، آینده‌نگر، هدف‌دار، فهیم و دلسوز باشد تا با اجرای درست و متناسب مجازات، بتواند اهداف واکنش علیه جرم - به‌ویژه اصلاح و بازپروری مجرم - را محقق نماید.^۲ ضرورت مداخله مقام صالح قضایی در اجرای مجازات از جمله ویژگی‌های دوران عدالت عمومی و محصول پیشرفت طبیعی روابط اجتماعی جامعه بشری دانسته شده است (نوبهار، ۱۳۸۹: ۲۴) در این راستا اجرای مجازات بر عهده قاضی اجرای احکام نهاده شده^۳ که اولاً برخوردار از دانش قضایی است و همانند قضات دادگاه دوره‌های آموزشی و کارآموزی قضایی را گذرانده است و ثانیاً از تجربه کافی در دستگاه قضایی - حداقل سه سال سابقه خدمت قضایی (تبصره ماده ۴۸۵ قانون آیین دادرسی کیفری مصوب ۱۳۹۲/۱۲/۴) - برخوردار است. رویه دادستان‌ها یا معاونین اجرای احکام کیفری که در اغلب موارد دادیاران زن را در این معاونت به‌کار می‌گمارند نیز، در همین راستا دانسته می‌شود چون اجرای احکام کیفری نیاز به تحمل و صبر و حوصله فراوان دارد که به نظر می‌رسد دادیاران زن از چنین ظرفیتی بیشتر از مردان برخوردارند. (گلدوست جویباری، ۱۳۹۵: ۳۸۳)

۱. با وجود این، بعضی صاحب‌نظران بر این باورند که نه تنها دخالت مقام صادر کننده رای در اجرای مجازات وجهتی ندارد، بلکه دخالت هر مقام قضایی دیگر نیز در این امر لازم نیست (صفاری، ۱۳۹۲: ۱۶۸). از دید این گروه اجرا از مفهوم قضا و قضاوت - به‌عنوان وظیفه اصلی دادگاه و قاضی - خارج و جدا از آن است. اعمال کیفر امری اجرائی - اداری و در خیلی موارد نیازمند اطلاعات تخصصی بیش از اطلاعات حقوقی است... شاید هدف، اعمال حاکمیت باشد که دستگاه قضایی تمایل دارد تا پایان اجرای حکم بر شخص محکوم علیه سلطه داشته باشد و حال آنکه اعمال مجازات کاری است اجرائی و دارای ابعاد گسترده و مختلفی که در ماهیت از وظایف مقام قضایی خارج است (صفاری، ۱۳۹۲: ۱۷۰).

۲. اندیشه مشارکت قضات در اجرای مجازات در کشورهای اروپایی سابقه ای ۹۰ ساله دارد و از جنبه تقنینی به مواد ۱۴۴ و ۱۴۸ قانون جزای ۱۹۳۰ ایتالیا بر می‌گردد. در ماده ۷۲۱ قانون آیین دادرسی کیفری ۱۹۵۸ فرانسه اختیاراتی فراتر از نظارت بر اجرای مجازات - از جمله حق تغییر در مدت و کیفیت اجرای مجازات زندان - نیز به قاضی اجرای مجازات ها داده شد (بولک، ۱۳۷۷: ۱۵۲)

۳. گفتنی است در حوزه قضایی بخش، اجرای احکام کیفری بر عهده رئیس دادگاه و در غیاب وی با دادرس علی البدل است (مصداق، ۱۳۹۴: ۴۴۷)

اجرای حکم، برآیند و نتیجه رسیدگی کیفری است، از این روی قاضی اجرای احکام باید با نهایت دقت و ظرافت و با در نظر گرفتن کرامت انسانی و اهداف ویژه مجازات - به خصوص هدف اصلاحی بزهکار - دستور اجرای مجازات را صادر کرده و خودش شخصاً بر این کار نظارت کند. روشن است طرز فکر، دانش، تجربه و رویکرد قاضی اجرای احکام در تأثیر شگرفی در چگونگی اجراء مجازات دارد چرا که وی می‌تواند با سخت‌گیری یا ملایمت در نحوه اجراء مجازات و نیز درخواست اعمال ساز و کارهای ارفاقی در فردی‌سازی و در نتیجه مؤثرسازی مجازات کمک کند.

در این زمینه تخصصی شدن شعب اجرای احکام - همانند تخصصی شدن شعب دادگاه - نقش برجسته‌ای در تحقق سیاست فردی‌سازی و ارفاقی کردن اجرای احکام دارد و هر چند در ایران نیز همانند برخی کشورهای دیگر قضات اجرای احکام پرونده را انتخاب نمی‌کنند (Courts and Tribunals Judiciary, 2014:3)، لکن تمرکز و مُمَحَض شدن هر یک از قضات اجرای احکام در یک زمینه خاص و تفکیک قاضی اجرای تعویق از قاضی اجرای تعلیق، قاضی مجازات جایگزین، قاضی اجرای آزادی مشروط و نیمه آزادی و ...، نه تنها موجب آشنایی بیشتر خود قاضی اجرا به زیر و بم و جزئیات هر مجازات می‌شود، بلکه موجب می‌گردد بقیه مقامات قضایی نیز به جایگاه قاضی اجرای احکام آگاه شده و به تخصص و تجربه او به دیده احترام نگریسته و در انجام وظایفش با او همکاری کنند. در مصاحبه‌های شفاهی با چند تن از قضات اجرای احکام نیز، هر چند بسیاری از آنان - با توجه به امکانات کنونی دستگاه قضایی - چنین ایده‌ای را یک آرزوی دست نیافتنی دانسته‌اند، لکن اصل تفکیک و تخصصی شدن اجرای احکام را بسیار مطلوب و شایسته و بلکه ضروری ارزیابی کرده‌اند.

۲.۱.۱. مدیریت بر رفتار مددکاران اجتماعی و مأموران مراقبت

این اختیار قاضی اجراء برگرفته از ذیل ماده ۷۷ قانون مجازات اسلامی است^۱ و مدیریت درست و استفاده بهینه از قابلیت مأمور مراقبت به‌ویژه در خصوص تعلیق مراقبتی از اهمیت بالایی برخوردار است، چرا که تعلیق مراقبتی رویکرد درمانی دارد و کارایی آن تا حد زیادی منوط به نقش مددکار اجتماعی است. گفته شده رابطه میان مددکار اجتماعی (مأمور اجرای تعلیق مراقبتی) و کسی که تحت آزمایش و مراقبت قرار گرفته است، پیرو رابطه روانی و عاطفی است و چند و چون آن بر مبنای اصول روانکاوی و در قالب مفهوم انتقال و سرایت مثبت یا منفی و نیز به‌وسیله ویژگی بی طرفی مأمور پروبیشن، تعیین می‌شود و کار برنامه‌ی درمان شخصی زمانی آغاز می‌شود که وضعیت و نوع درمان و اصلاح مشخص شده باشد. پس از این مرحله است که مجرم در امر درمان همکاری خواهد کرد و سعی بر همانند ساختن خود با مأمور پروبیشن خواهد نمود. مأمور پروبیشن، از این رویه‌ی مجرم، به منظور تشویق وی به تغییر رفتار و کردارش استفاده می‌نماید (نجفی ابرندآبادی و هاشم بیگی، ۱۳۹۰: ۲۷۸).

رویکرد فردی‌سازی ارفاقی زمانی موفق‌تر خواهد بود که با پذیرش و همراهی نسبی محکوم علیه همراه باشد و از سوی دیگر همکاری و مشارکت مجرم در اجرای مجازات، تا حدود زیادی منوط به «توافقی کردن نحوه تحمل مجازات» است. چنین رویکردی در کشورهای دیگر هم پذیرفته شده است. به عنوان نمونه در انگلستان، صرف تشخیص دادگاه مبنی بر استحقاق مجرم برای بهره‌مندی از نهادهای ارفاقی کفایت نمی‌کند بلکه رضایت خود او نیز شرط اساسی محسوب می‌شود و قاضی نمی‌تواند بدون توافق با مجرم، دست به چنین اقدامی بزند (Tomas, 2008:66) یا اینکه در فرانسه قاضی اعمال‌کننده مجازات می‌تواند با محکومین مصاحبه کرده و از آنها در مورد کیفیت اجرای مجازات سؤال نماید. توافقی شدن این مزیت را دارد که طیف وسیعی از ضمانات اجراها را در دسترس قرار می‌دهد، هر چند که تصمیم‌نهایی با قاضی اجرای احکام خواهد بود (William, 2019:92) این مهم آن‌گاه محقق می‌شود که محکوم علیه احساس کند نحوه برخورد او می‌تواند در چگونگی اجرای مجازات مؤثر باشد. به‌عنوان نمونه اگر در مورد نوع و چگونگی انجام تکالیف دوره تعویق یا تعلیق مراقبتی، از خود متهم نظرخواهی شود یا در انجام خدمات

۱. هر چند ماده ۷۷ قانون مجازات اسلامی در ذیل فصل نهم کتاب اول - مجازات‌های جایگزین حبس - آمده، لکن از حیث فراگیری، یک حکم کلی است و اختصاصی به مجازات‌های جایگزین حبس ندارد.

عمومی رایگان، تعیین ساعات روزانه یا توزیع ساعات در ماه با نظر و موافقت محکوم علیه باشد، اثربخشی بیشتری خواهد داشت. امکان اعمال ساز و کارهای تشویقی-تنبیهی از سوی مددکار به صورت مستقل از قاضی، برقراری ارتباط بین مددجویان مختلف-به‌ویژه هم‌سنخ از حیث سن و جنس و ... در زمان و مکان مشابه -، و نیز ایجاد مرکزی جهت تبادل آرا و بهره‌مندی مددجویان جدید از تجربیات مددجویان سابق از جمله راهکارهای کارآمدسازی اقدامات مددکاران اجتماعی است لکن در حال حاضر بسترهای قانونی و امکانات اجرایی پیاده سازی بسیاری از این راهکارها فراهم نیست.

از سوی دیگر، مدیریت بر عملکرد مددکاران اجتماعی نیز از اهمیت زیادی برخوردار است. مددکاری اجتماعی در قالب مراقبت پس از خروج از زندان به‌ویژه در مورد بزهکاران بی سرپناه، بی سرپرست، بیکار یا معتاد و برقراری ارتباط روحی و عاطفی، کارایی، درمان اعتیاد و اقداماتی از این دست، میزان آسیب‌پذیری آنها را پایین آورده و از افتادن دوباره آنان در مرداب بزهکاری جلوگیری می‌کند.

با وجود این، جایگاه و نقش مددکاران اجتماعی در نظام حقوقی ایران با چالش‌ها و کاستی‌هایی روبه‌رو است؛ مشکل نخست کمبود مددکار اجتماعی و مشکل بزرگ‌تر عدم تخصص کسانی است که به‌عنوان مددکار اجتماعی استخدام می‌شوند. به‌گونه‌ای که سالانه حدود ۴۰۰ تا ۵۰۰ نفر به‌عنوان مددکار اجتماعی استخدام می‌شوند اما از این تعداد ۲۰ نفر واقعاً فارغ‌التحصیل مددکاری اجتماعی هستند و مابقی با رشته‌هایی مثل روانشناسی و مطالعات خانواده به جای مددکار اجتماعی بکار گرفته می‌شوند. مشکل دیگر، عدم پذیرش جایگاه مددکاران از جانب بسیاری از قضات است به گونه‌ای که در حال حاضر نقش مددکاران بیشتر در تکمیل پرونده شخصیت، آن هم با چند پرسش بسته و مشخص (یحیی زاده پیرسرایبی و همکاران، ۱۴۰۱، ص ۱۴۸) و یا در نهایت میانجیگری بین طرفین خلاصه می‌شود. فرسودگی شغلی ناشی از برخورد با افراد مختلف - تا جایی که بسیاری از مددکاران خواستار استعفاء هستند- تراکم کاری- استاندارد ارجاع، چهل پرونده در ماه است در حالی که در برخی استان‌ها به صد و هشتاد پرونده در ماه هم می‌رسد- (جهانی جناقرد، ۱۴۰۰، ص ۲۲۸)، توجه صرف به کمک مالی در قالب پرداخت تسهیلات بانکی و ... از جمله چالش‌های عملکرد مددکاران اجتماعی است. برخی هم نبود فضای فیزیکی مناسب برای انجام مصاحبه‌های حرفه‌ای و تشخیصی را از چالش‌های این حوزه دانسته و آن را یکی از مواردی دانسته‌اند که لازم هست در قانون به آن توجه شود تا مراجعه شونده بدور از فضای قضایی و امنیتی از حق امنیت روانی لازم برخوردار باشد (ساریخانی و شیبانی تدرجی، ۱۳۹۷، ص ۲۰۸) افزون بر این، متأسفانه هنوز بسیاری از مددجویان، با نگاه بدبینانه به مددکار اجتماعی نگر بسته و او را بخشی از نظام رسمی واکنش علیه خود و کارگزار قاضی یا بعضاً خبرچین تلقی می‌کنند و از دادن اطلاعات درست و همکاری با وی امتناع می‌کنند. ایفای شخصیت نمایشی و پنهان کاری ناشی از دلدادگی عاطفی برخی مددجویان مرد به مددکار اجتماعی نیز از جمله مؤلفه‌های تأثیرگذار بر عملکرد واقعی مددکار اجتماعی است..

با وجود این، به‌کارگیری سازوکارهای تعدیلی اجرای مجازات همچون تعویق صدور حکم، تعلیق اجرای حکم، آزادی مشروط، نیمه آزادی و ... و سپس رهاسازی بزهکار در جامعه بدون مراقبت‌های خارج از زندان، نظم و امنیت جامعه را به مخاطره انداخته و در بسیاری موارد موجب تکرار جرم خواهد شد. این وضعیت خود موجب دودلی و پایین آمدن انگیزه قضات برای استفاده از نهادهای تعدیلی می‌شود که نتیجه آن استفاده بیشتر از مجازات زندان است (Robinson, 2022:46) بنابراین «مراقبت‌های خارج از زندان»، کارآیی سازوکارهایی تعدیلی را بالا برده و از این رهگذر به افزایش استفاده از نهادهای ارفاقی کمک می‌کند. از این روی، قاضی اجرای احکام باید با مدیریت درست مأموران مراقبت و القای رویکرد تفریدی- انطباقی، در میزان و چگونگی انجام تعهدات محکوم علیه نقش سازنده داشته باشد.

۳.۱.۱. نظارت و مراقبت بر اجرای مجازات جایگزین حبس

فردی کردن اجرایی مجازات در خارج از محیط زندان، از طریق جایگزین‌های زندان عملی می‌شود. از این روی گفته شده مجازات‌های جایگزین زندان در اجرای اصل فردی کردن قضایی کیفر پیش‌بینی شده‌اند و در حقوق فرانسه جایگزین‌های حبس ذیل عنوان «فردی کردن

کیفر» آمده است (آقایی جنت مکان، ۱۳۹۲: ۵۷). قاضی دادگاه در متن حکم آثار تبعیت و تخلف از مفاد حکم را به طور صریح قید و به محکوم تفهیم می‌کند و قاضی اجرای احکام نیز در ضمن اجراء، نحوه نظارت و مراقبت بر محکوم را مشخص می‌نماید (تبصره ماده ۸۱ قانون مجازات اسلامی و نظارت بر تغییرات مانع یا مخلّ اجرای حکم جایگزین حبس نیز بر عهده قاضی اجرای احکام است (ماده ۷۸ قانون مجازات اسلامی). این تکلیف قاضی اجرای احکام مستقیماً ارتباطی با تفرید اجرایی مجازات ندارد، اما سخت‌گیری یا آسان‌گیری وی در مورد تعهدات محکوم علیه و تشخیص مانع یا مخل بودن یا نبودن تغییرات رفتاری او، علی القاعده متناسب با رفتار و کردار وی در مدت اجراء است. بنابراین، بطور غیرمستقیم از ابزارهای سامانه پسااحکمی به شمار می‌آید که استفاده بهینه از آن می‌تواند در پیشبرد راهبرد تفرید اجرایی و ارفاقی شدن اجرای مجازات مؤثر باشد.

۴.۱.۱. تعویق و توقف اجرای مجازات

لازم‌الاجرا بودن احکام قطعی، یک اصل است، لکن شخصی بودن مجازات و سلامت جسمانی محکوم علیه حاکم بر این اصل است. برابر ماده ۵۰۲ قانون آیین دادرسی کیفری «هرگاه محکوم علیه به بیماری جسمی یا روانی مبتلا باشد و اجرای مجازات موجب تشدید بیماری و یا تأخیر در بهبودی وی شود، قاضی اجرای احکام کیفری با کسب نظر پزشکی قانونی تا زمان بهبودی، اجرای مجازات را به تعویق می‌اندازد.» این ماده در راستای کرامت مدار شدن آیین دادرسی تفسیر شده است زیرا بی‌توجهی به بیماری افراد و عدم رعایت حقوق بیمار بر اساس آنچه در منشور حقوق بیماران بیان شده، از موضوعاتی است که با عدم رعایت کرامت اشخاص می‌تواند ارتباطی مستقیم داشته باشد. (آشوری و رحمت، ۱۳۹۳: ۲۲).

در فقه جزایی، نصوص و فتاوی دال بر این است که اگر مرتکب حد از بیماری یا زخمی در بدن و امثال آن رنج ببرد، اجرای حد تا زمان بهبودی به تأخیر می‌افتد (عاملی، ۱۴۱۴/۲۸: ۲۸). صاحب جواهر در مورد زن باردار می‌نویسد: «همان‌گونه که علامه حلی و دیگران تصریح کرده‌اند، هیچ حدی ولو شلاق بر زن باردار اجرا نمی‌شود حتی اگر حمل ناشی از زنا باشد، تا زمانی که وضع حمل نموده و از دوره نفاس خارج شود. (نجفی، ۱۴۰۴/۴۱: ۳۳۷). افزون بر این، برابر تبصره این ماده هرگاه حین اجرای مجازات نیز بیماری حادث شود و تعویق اجرای مجازات فوریت داشته باشد، قاضی اجرای احکام کیفری ضمن صدور دستور توقف اجرای آن، طبق مقررات این ماده اقدام می‌کند. اختیار تعویق و توقف اجرای مجازات از بارزترین جلوه‌های تفرید اجرایی و هم‌زمان ارفاقی شدن اجرای کیفر و نشان‌دهنده اهتمام قانون‌گذار به سلامتی جسمی و روحی بزهکاران است.

از سوی دیگر، اگر اجرای مجازات‌های غیر سالب حیات، سلامتی محکوم علیه یا اشخاص ثالث را به مخاطره اندازد، تا زمان رفع خطر، اجرای آن به تأخیر می‌افتد و این امر بر عهده قاضی اجرای احکام است. برابر ماده ۵۰۱ قانون آیین دادرسی کیفری، «اجرای مجازات در موارد زیر به تشخیص و دستور قاضی اجرای احکام به تعویق می‌افتد: الف - دوران بارداری؛ ب - پس از زایمان حداکثر تا شش ماه؛ پ - دوران شیردهی حداکثر تا رسیدن طفل به سن دو سالگی؛ ت - اجرای مجازات شلاق در ایام حیض یا استحاضه.» رویکرد تفریدی - ارفاقی در اجرای مجازات‌های زنان بزهکار، ناشی از ویژگی‌های جسمی و عاطفی این گروه است. از این روی پاسخ‌های متناسب و جنسیت مدار نسبت به زنان بزهکار و شناسایی ویژگی‌ها و نیازهای خاص آنان در روند عدالت کیفری ضروری دانسته شده است (آقایی جنت مکان، ۱۳۹۴: ۵۴). نقش قاضی اجرای احکام در این زمینه، مستقل است و در صورتی که تحقق وضعیت‌های چهارگانه را احراز کند باید اجرای مجازات بدنی را به تأخیر اندازد. تأخیر اجرای مجازات در این مورد بسیار بااهمیت است چون نه تنها بر مبنای ویژگی‌های فردی محکوم علیه و در راستای «تفرید اولیه»، بلکه به جهت نیازهای خاص نوزاد است که فرد دیگری غیر از محکوم علیه به شمار می‌آید و در واقع ابزاری در راستای «تفرید ثانوی» در مرحله اجراء مجازات به شمار می‌آید. در حال حاضر فردی‌سازی مجازات، عمدتاً متناسب سازی مجازات با شرایط و ویژگی‌های فردی محکوم علیه و مبتنی بر مفهوم استحقاق ناشی از رفتارهای ارادی بزهکار (تفرید اولیه) است و در رویکردهای انسانی‌تر، شرایط غیرارادی بزهکار مانند بیماری، کهنسالی و ... نیز در نظر گرفته می‌شود. لکن پیشنهاد نگارنده این است که به قاضی اجرای احکام اختیاراتی داده شود که بتواند در صورت و تعیین نحوه اجرای مجازات، شرایط غیرمرتبط با بزهکار را هم در نظر گیرد (تفرید ثانوی). ساز و کار مورد نظرمی‌تواند در

قالب الحاق یک بند به ماده ۱۸ قانون مجازات اسلامی باشد به این مضمون که دادگاه در صدور حکم تعزیری موارد زیر را مورد توجه قرار می دهد: «...ث- عوامل جانبی خارج از اراده و شرایط متهم مانند امکانات و جمعیت زندان، حوادث طبیعی ناگوار مانند سیل و زلزله در محل سکونت متهم یا محل اجرای مجازات، شرایط بهداشتی کلی مانند بیماری های فراگیر و ...» این شیوه فردی سازی در فقه هم دارای پیشینه است به گونه ای که محقق سبزواری در شرح کلام محقق حلی - مبنی بر اینکه: «اگر حاکم بدانند در اثر اجرای حد، بیماری شدیدی بر سارق عارض می شود، در وجوب اجرای حد اشکال است»، می فرماید: «برای اینکه با ادله اربعه ثابت شده که اهمیت حفظ نفس بیشتر از اجرای حد است» (سبزواری، ۱۴۱۳ / ۲۸: ۱۰۶). این مطلب ناظر به فرضی است که متهم بالفعل بیمار نیست، بلکه وقوع بیماری در اثر اجرای حد محتمل است. از سوی دیگر بیماری خصوصیتی ندارد و احتمال وقوع مفاسد شدید دیگر نیز چنین حکمی دارد. از این روی برخی دیگر گفته اند اگر محکوم علیه بیمار باشد و حبس برای او زیان داشته باشد یا زنی باشد که برای عفت او ضرر داشته باشد، زندانی نمی شود (طیسی، ۱۳۷۴: ۵۱۲) و روشن است همجنس بازی یا تعرض جنسی به پسر یا دختر جوان از سوی زندانیان مرد یا زن که موجب شکسته شدن عفت آنان و مانعی بزرگ بر سر راه اصلاح و بازپروری به عنوان هدف اصلی زندان است.

به هر حال این شرایط ممکن است ناظر به ویژگی های اعضای خانواده بزهکار باشد (مانند امکان افزایش مرخصی ها یا تبدیل زندان به مجازات دیگر در فرض باردار بودن همسر، معلول بودن فرزند، کهنسال و نیازمند مراقبت بودن والدین و ...) یا ناظر به ویژگی های محل نگهداری زندانی (مثل افزایش تعداد و زمان مرخصی ها یا تبدیل زندان به مجازات دیگر در فرض افزایش تعداد زندانیان و کمبود فضا، فرسودگی ساختمان زندان، ورود زندانی جدید پر مخاطره و ...) یا ناظر به نیازهای اقتصادی جامعه (مانند امکان تبدیل حبس به مجازات جایگزین برای تکنسین کارخانه یا کارشناس با تخصص خاص) یا ناظر به آینده کاری یا تغییرات زندگی (مانند دادن مرخصی طولانی به زندانی به جهت نزدیک شدن به زمان برگزاری آزمون سراسری^۱ یا اصرار نامزد زندانی بر تعیین تکلیف وی) و ... باشد. به نظر می رسد انجام تحقیقات آماری مشابه آنچه در برخی کشورها انجام شده (Ostrom, 2004: 357) و سنجش مدت محکومیت به زندان صادر شده بر مبنای متغیرهایی مانند سن، جنس، نژاد، نوع جرم، درجه دادگاه و ... می تواند در این زمینه راهگشا باشد.

۲.۱. اقدامات اختیاری

مراد از اقدامات اختیاری، مواردی است که قاضی اجرای احکام به حکم قانون اختیار انجام آن را دارد. تصمیم قاضی به اجرا یا عدم اجرای این موارد نقش غیرقابل انکاری در فردی سازی ارفاقی دارد.

۱.۲.۱. تعلیق موقت انجام خدمات عمومی

خدمات عمومی رایگان یکی از مجازات های جایگزین زندان است که با رضایت محکوم برای مدت معین - که مدت آن بستگی به نوع جرم ارتكابی دارد- و تحت نظارت قاضی اجرای احکام اجراء می گردد. برابر تبصره ۴ ماده ۸۴ قانون مجازات اسلامی، قاضی اجرای احکام می تواند بنا به وضع جسمانی و نیاز به خدمات پزشکی یا معذوریت های خانوادگی و مانند آنها، انجام خدمات عمومی را به طور موقت و حداکثر تا سه ماه در طول دوره، تعلیق نماید یا تبدیل آن را به مجازات جایگزین دیگر به دادگاه صادرکننده حکم پیشنهاد دهد.

این اختیار قاضی اجرای احکام، ابزار طلایی سامانه پساکیفری در راهبرد تفرید اجرایی و ارفاقی سازی مجازات است چرا که نه تنها مبتنی بر وضعیت جسمانی متهم و نیاز او به خدمات پزشکی محکوم علیه (تفرید اولیه) است، بلکه به معذوریت های خانوادگی وی

۱. در فرانسه یکی از جهات تقلیل و کاهش میزان محکومیت این است که اگر محکوم از عهده امتحانات آموزشی، دانشگاهی یا شغلی و حرفه ای برآمده، و با موفقیت سپری نماید که در واقع این موفقیت نشانگر این است که محکوم با شناخت و شناسایی و معرفت جدیدی آشنا گردیده، در این موارد قاضی مجازات را کاهش می دهد. (بولک، ۱۳۷۷: ۱۶۵)

هم بستگی دارد (Breen, 2008: 57) و این همان چیزی است که نگارنده پیشتر هم بر آن تأکید کرده که در فردی‌سازی اجرایی، نه تنها رفتارهای آزادی محکوم علیه، بلکه وضعیت‌های غیرارادی وی مانند بیماری وی، و حتی بالاتر از این، شرایط افراد مرتبط با محکوم علیه مانند فرزندانش، خانواده و بستگان محکوم علیه نیز که متأثرین از زندان و منتفعین از ساز و کارهای تعدیل زندان هستند باید مبنای اقدامات تفریدی قاضی اجرای احکام (تفرید ثانویه) باشد.

۲.۲.۱. معاف کردن از پرداخت جزای نقدی

برابر تبصره ۳ ماده ۵۲۹ قانون آیین دادرسی کیفری: « هرگاه محکوم علیه ظرف ده روز از تاریخ ابلاغ احضاریه قاضی اجرای احکام کیفری برای پرداخت جزای نقدی حاضر شود، قاضی اجرای احکام می تواند او را از پرداخت بیست درصد جزای نقدی معاف کند.» تخفیف بیست درصدی، راهکار تشویقی برای آسان سازی دریافت جزای نقدی است، لکن مهمتر از آن، نقش و اختیاری است که قانون گذار به قاضی اجرای احکام داده است که وی می تواند شخصاً بدون نیاز به ارجاع یا موافقت قاضی دادگاه یا دادستان، این تخفیف را اعمال کند. این ساز و کار، از کارآمدترین ابزارهای تفرید اجرایی و ارفاقی است چرا که از یک سو قاضی اجراء خودش بدون مداخله مقامات دیگر تصمیم می گیرد و از سوی دیگر، بکارگیری آن اختیاری است و به عنوان اهرمی برای فردی‌سازی در دست او قرار دارد. افزودن اختیاراتی از این دست در سایر مجازات‌ها - از جمله در شلاق و سایر مجازات‌های تعزیری - نقش برجسته ای در تفرید اجرایی - ارفاقی خواهد داشت.

با وجود این، صرف دخالت دادن مقام قضایی در اجرای احکام برای فردی کردن کیفر کافی نیست، بلکه داشتن اختیارات وسیع در اجرای مجازات‌ها برای فردی‌سازی ضرورت دارد که باید در قالب ابزارهای تشویقی و تنبیهی به قاضی اجرای احکام داده شود. در حال حاضر اختیاراتی وجود دارد که مختص قاضی صادر کننده حکم است، در حالیکه می توان با واگذاری این اختیارات به قاضی اجرای احکام هم از تراکم کاری قاضی دادگاه کاست و هم به قاضی اجرای احکام قابلیت نقش آفرینی بیشتر داد. به عنوان نمونه، برابر ماده ۴۴۲ قانون آیین دادرسی کیفری در محکومیت های تعزیری اسقاط حق تجدیدنظرخواهی - و فرجامخواهی^۱ - موجب تخفیف مجازات تا یک چهارم است. برابر مقررات فعلی دادگاه در وقت فوق العاده با حضور دادستان به موضوع رسیدگی و تا یک چهارم مجازات تعیین شده را کسر می کند. در حالی که می توان تخفیف مجازات در این فرض را - همانند تخفیف جزای نقدی به جهت پرداخت فوری - به قاضی اجرای احکام سپرد تا به جهت همراهی محکوم علیه و پذیرش حکم، بدون نیاز به دستکاری و اصلاح حکم، مجازات را تخفیف دهد به ویژه که میزان مجازات تعزیری قبلاً توسط دادگاه تعیین شده و محاسبه یک چهارم آن کار دشواری نیست. اختیاربخشی مشابه و واگذاری صلاحیت تخفیف و تبدیل مجازات به قاضی اجرای احکام در فرض گذشت شاکی پس از قطعی شدن حکم (موضوع ماده ۴۸۳ قانون آیین دادرسی کیفری) هم اقدامی مفید است که موجبات تخفیف مجازات خارج از فرایندهای دست و پاگیر و زمان بر در خواست از دادگاه و اجتماع دادستان و قاضی را فراهم می کند.

۳.۲.۱. اعطای مرخصی به زندانیان

یکی از بزرگترین ارفاقات حقوقی نسبت به زندانیان، اعطای مرخصی است. این امر زمانی اهمیت بیشتری می یابد که نتیجه مرخصی رفتن، امکان جلب رضایت شاکی و احتمالاً آزادی دائم زندانی باشد. به موجب تبصره ۳ ماده ۵۲۰ قانون آیین دادرسی کیفری، در مواردی که زندانی دارای شاکی خصوصی است و بنا به تشخیص دادستان یا قاضی اجرای احکام، اعطای مرخصی می تواند در جلب رضایت شاکی مؤثر باشد، زندانی می تواند ... پس از سپردن تأمین مناسب، در طول مدت حبس یک نوبت دیگر و حداکثر به مدت هفت روز از مرخصی استفاده نماید.» قاضی اجرای احکام در تشخیص مؤثر بودن یا نبودن مرخصی در جلب رضایت شاکی مستقلاً تصمیم می گیرد و نقشی همسنگ نقش دادستان دارد. این اختیار او از ابزارهای موثر فردی‌سازی مجازات

۱. رای وحدت رویه شماره ۷۵۶-۱۴/۱۰/۱۳۹۵ هیأت عمومی دیوان عالی کشور.

است که موجب تفاوت سرنوشت کیفری بزهکار می‌گردد. با وجود این، هنوز در نظام حقوقی ما گاه اختیارات قانونی به اشخاصی داده شده که فاقد دانش و تخصص حقوقی و قضایی هستند و نحوه عملکرد آن‌ها می‌تواند در موفقیت اهداف کیفر تأثیر منفی داشته باشد. به عنوان نمونه از مقررات قابل انتقاد در این زمینه، دستورالعمل اجرایی «کنترل^۱ مجرمان حرفه ای و سابقه دار» مصوب ۱۳۹۷/۰۴/۲۶ است که اختیارات زیادی به ضابطان قضایی داده است. از جمله برابر ماده ۹ این دستورالعمل، ضابطان دادگستری می‌توانند در مورد ممنوعیت یا محدودیت اعطای مرخصی به افراد فوق به صورت موردی پیشنهادات خود را به دادستان مربوط اعلام کنند.

۲. اقدامات وابسته

مراد از اقدامات وابسته، اقداماتی است که در پرتو نقش آفرینی سایر اشخاص و مراجع معنا می‌یابد و قاضی اجرای احکام در رابطه با تصمیم‌گیری و ارجاع مقامات قضایی دیگر -مانند دادستان و قاضی دادگاه- انجام می‌دهد یا اقدام وی به تنهایی اثربخش نبوده و نیازمند تأیید مقام دیگر است. اقدامات وابسته با اصل قضایی بودن مرحله اجرای احکام در تضاد است (امیری و دیگران، ۱۳۹۷: ۵۰۱) اصلی که به موجب آن در فرایند اجرای احکام کیفری هم دخالت یک مقام قضایی لازم و ضروری است و هم اینکه مقام یادشده باید به صورت مستقل دارای اختیار دخل و تصرف در احکام کیفری و اتخاذ تصمیم مناسب همسو با چگونگی رفتار و تحول شخصیت در فرایند اجرای آن بدون رجوع به دادگاه صادرکننده حکم قطعی باشد. به هر حال اقدامات وابسته قاضی اجرا احکام ممکن است از حیث ماهیت، نظارتی یا پیشنهادی و از حیث درجه الزام‌آوری، الزامی یا اختیاری باشند.

۱.۲. اقدامات الزامی

۱.۱.۲. نظارت بر نحوه انجام دستورهای دوره مراقبت

دوره مراقبت در قالب تعویق صدور حکم مراقبتی (مواد ۴۲ و ۴۳ ق.م.ا.)، تعلیق اجرای حکم مراقبتی (ماده ۴۸ ق.م.ا.) و جایگزین زندان پیش‌بینی شده و ناظر بر محکومین آزاد^۲ است. دوره مراقبت دوره‌ای است که طی آن محکوم، به حکم دادگاه و تحت نظارت قاضی اجرای احکام به انجام یک یا چند مورد از دستورهای صادره از سوی دادگاه محکوم می‌گردد. قاضی اجرای احکام به تعداد لازم مددکار اجتماعی و مأمور مراقبت در اختیار دارد و کار نظارت بر اجرای دستورات را از طریق مأمور مراقبت انجام می‌دهد. از آنجا که مأمور مراقبت تحت اشراف اداری قاضی اجرای احکام است و خواسته‌های او را اجراء می‌کند و از سوی دیگر چند و چون اجرای دستورات در مورد هر متهمی متفاوت از دیگری است، نظارت بر دستورهای دوره مراقبت را می‌توان از ابزارهای غیر مستقیم تفرید اجرایی مجازات‌ها به شمار آورد.

۲.۱.۲. تقاضای تبدیل به مجازات مناسب

برابر بخشی از ماده ۵۰۲ قانون آیین دادرسی کیفری: «چنانچه در جرائم تعزیری امیدی به بهبودی بیمار نباشد، قاضی اجرای احکام کیفری، پس از احراز بیماری محکوم علیه و مانع بودن آن برای اعمال مجازات، با ذکر دلیل، پرونده را برای تبدیل به مجازات مناسب دیگر با در نظر گرفتن نوع بیماری و مجازات به مرجع صادرکننده رأی قطعی ارسال می‌کند.» امکان تبدیل مجازات به جهت بیماری محکوم علیه، از نوآوری‌های قانون آیین دادرسی کیفری است و پیش از آن در راستای بند یک ماده ۴۸۴ قانون آیین

۱. برابر بند خ ماده ۱ این دستورالعمل، مراد از «کنترل»، مجموعه‌ای اقدامات پیشگیرانه است که در مراحل قبل و بعد از صدور حکم قطعی و قبل از اتمام محکومیت مجرمان در بازه زمانی آزادی آنان، توسط ضابطان حسب دستور مقام قضایی به طرق تعیین شده در این دستورالعمل اعمال می‌شود.

۲. در فرانسه اختیارات قضات اعمال‌کننده مجازات‌ها بطور کلی به دو دسته تقسیم می‌شود: ۱- اختیارات قاضی اعمال‌کننده مجازات‌ها در مقابل محکومین زندانی (شامل تصمیم‌گیری در مورد اجرای مجازات، تخفیف و کاهش مجازات، تعلیق یا تقسیم کیفر در زمان و کنترل و نظارت). ۲- اختیارات قاضی اعمال‌کننده مجازات‌ها در مقابل محکومین آزاد (در قلمرو تعلیق آزمایشی، خدمات عمومی، تعویق آزمایشی صدور حکم و آزادی مشروط). ۳- اختیارات قاضی اعمال‌کننده مجازات‌ها در مقابل آزاد شدگان قطعی و ولگردان. (بولک، ۱۳۷۷: ۱۵۶ - ۱۷۸).

دادرسی دادگاههای عمومی و انقلاب در امور کیفری، در صورتی که طبق گواهی پزشک، اجرای شلاق برای محکوم علیه مضر و سبب مرگ یا ضایعات جسمی بود، این بیماری تنها موجب تأخیر در اجرای مجازات بود (باختر، ۱۳۸۸: ۲۷۵). تصمیم‌گیری در مورد تبدیل یا عدم تبدیل به مجازات دیگر و نیز تشخیص مجازات مناسب، در صلاحیت مرجع صادرکننده رأی قطعی و در واقع جلوه‌ای از «تفرید قضایی» است (پورقهرمانی و نگهدار، ۱۳۹۷: ۲۳۰)، لکن تشخیص اولیه بیماری و نبود امید به بهبودی و ضرورت استعمال از پزشک جهت احراز بیماری - که علی‌القاعده با جلب نظر پزشک قانونی حاصل می‌شود - و نیز تشخیص مانع بودن بیماری برای اعمال مجازات، بر عهده قاضی اجرای احکام است و این امر از جلوه‌های فردی‌سازی اجرایی و ارفاقی‌سازی مجازات بر مبنای وضعیت جسمی محکوم علیه است.

۲.۲. اقدامات اختیاری

۲.۲.۱. احراز شرایط و پیشنهاد آزادی مشروط زندانی

آزادی مشروط نیز همانند تعلیق مجازات از نهادهای کیفرزدا و کاهش‌دهنده مدت زندان است. برخی صاحب‌نظران این نهاد را مانند نهادهای نیمه‌آزادی، آزادی تحت نظارت سامانه‌های الکترونیکی و تعلیق بخش از کیفر به‌عنوان مصادیق اجرای ناقص کیفر دانسته‌اند (احمدزاده، ۱۴۰۲: ۲۶۶). بهره‌مندی از این نهاد مشروط به حسن اخلاق زندانی و پیش‌بینی عدم تکرار جرم در آینده است. احراز این شرط‌ها پس از گزارش رئیس زندان محل نگهداری محکوم علیه، بر عهده قاضی اجرای احکام است و پس از آنکه رئیس زندان مراتب را به قاضی اجرای احکام گزارش داد، قاضی اجرای احکام موظف است مواعید مقرر و وضعیت زندانی را درباره تحقق شرایط مذکور بررسی و در صورت احراز آن، پیشنهاد آزادی مشروط را به دادگاه تقدیم نماید. (ذیل ماده ۵۸ قانون مجازات اسلامی) اهمیت این اختیار قضایی اجرای احکام در تفرید اجرایی بدین جهت است که تکلیف قاضی اجرای احکام، بررسی شرایط مذکور است نه لزوماً پیشنهاد آزادی مشروط، چرا که قاضی اجرای احکام باید شرایط را احراز کند و احراز شرایط نمی‌تواند به صورت آمرانه باشد. همچنین قاضی اجرای احکام موظف است پس از اینکه دادگاه حکم آزادی مشروط را صادر نمود، محکوم را احضار و ترتیبات و شرایط مذکور در حکم را به وی تفهیم و از وی تعهد بگیرد نسبت به ترتیبات و شرایط مندرج در حکم آزادی مشروط، ملتزم باشد و آنها را رعایت نماید (احمدی موحد، ۱۳۸۷: ۲۱۱) از سوی دیگر، در صورتی که محکوم در مدت آزادی مشروط بدون عذر موجه از دستورهای دادگاه پیروی نکند، برای بار اول یک تا دو سال به مدت آزادی مشروط وی اضافه می‌شود ولی در صورت تکرار و ادامه سرپیچی از دستورات، برابر ماده ۶۱ قانون مجازات اسلامی آزادی مشروط لغو شده و مابقی مجازات حبس اجرا می‌شود.

هر چند تصمیم نهایی مبنی بر اضافه شدن مدت آزادی مشروط یا لغو آن بر عهده قاضی دادگاه است و قاضی دادگاه می‌تواند درستی یا نادرستی گزارش‌های قاضی اجرای احکام را مورد بررسی قرار دهد، لکن از آنجا که قاضی اجرای احکام در ارتباط نزدیک با متهم بوده و در جریان مستقیم اجرای حکم است، احراز این امور هم در صلاحیت اوست و همین صلاحیت است که به‌عنوان یک ابزار اجرایی در اختیار قاضی اجرای احکام است می‌تواند آن را در راستای فردی‌سازی اجرایی ارفاقی به کار گیرد.

۲.۲.۲. پیشنهاد اجرای نظام نیمه‌آزادی

بطور کلی مهم‌ترین وظایفی که یک مقام اجرای احکام و نهادهای وابسته دارند، در رابطه با زندان و زندانیان و اتخاذ صلاحیده‌ها و بررسی اختیاراتی است که در خروج موقت زندانیان از حبس دارا است. (آلبرشت، ۱۳۹۵: ۱۱۸) در ایران نیز در جرایم تعزیری درجه

پنج تا هفت- و حبس‌های تعزیری درجه دو، سه و چهار در صورت گذراندن یک چهارم مدت حبس^۱ - که مشمول نظارت الکترونیکی هستند، قضای اجرای احکام کیفری می‌تواند پس از وصول گزارش شورای طبقه‌بندی زندان و نظریه مددکاران اجتماعی مبنی بر آنکه اجرای یک فعالیت شغلی یا حرفه‌ای، آموزشی، حرفه‌آموزی، مشارکت در تداوم زندگی خانوادگی و یا درمان پزشکی، از سوی محکوم‌علیه در فرایند اصلاح وی و یا جبران ضرر و زیان بزه‌دیده مؤثر است، به دادگاه صادرکننده حکم، پیشنهاد اجرای نظام نیمه آزادی را بدهد و مطابق تصمیم این دادگاه اقدام کند. (ماده ۵۵۳ قانون آیین دادرسی کیفری) در فرانسسه نیز برابر ماده ۷۲۲ قانون آیین دادرسی کیفری، قضای اعمال‌کننده مجازات‌ها پس از ملاحظه رفتار و سلوک زندانی در مراکز تعیین شده می‌تواند نسبت به اعمال سیستم نیمه آزادی، کاهش و تقلیل مجازات، تجزیه و تقسیم نمودن مجازات، مرخصی و همچنین در مورد اعطای آزادی مشروط تصمیم بگیرد. (بولگ، ۱۳۷۷: ۱۵۶) این اختیار قضای اجرای احکام، وابسته است چون حکم به تحت نظارت قرار گرفتن در صلاحیت قضای دادگاه است. با وجود این، تصمیم قضای دادگاه در این خصوص، منوط به پیشنهاد قضای اجرای احکام است و اوست که «می‌تواند» نظارت الکترونیکی را به قضای دادگاه پیشنهاد دهد.

اما نکته پراهمیت در این موضوع، لحاظ مشارکت در تداوم زندگی خانوادگی و یا درمان پزشکی در اعمال یا عدم اعمال ساز و کار تفرید اجرایی است که اسبابی غیرارادی و حتی بیرون از شخصیت متهم هستند و این نشان می‌دهد که سامانه پسااحکمی محدود به رفتارهای ارادی محکوم‌علیه نیست و دید بلند قانون‌گذار در این موارد باید به گفت‌وگو قضایی تبدیل شده و به‌عنوان راهبرد قضایی در پرتو سیاست کیفری ارفاقی در پیش گرفته شود.

۳.۲.۲. درخواست تعلیق، افزایش یا کاهش یا لغو تعلیق یا دستورهای دادگاه

تعلیق مجازات از ابزارهای فردی‌سازی قضایی و اعمال آن در صلاحیت قضای دادگاه است، لکن برابر ماده ۴۶ قانون مجازات اسلامی، قضای اجرای احکام نیز می‌تواند پس از اجرای یک سوم مجازات از دادگاه صادرکننده حکم قطعی تقاضای تعلیق کند. از سوی دیگر، برابر ماده ۵۰ قانون مجازات اسلامی، اگر دادگاه دستور یا دستوراتی را تعیین کرده باشد و محکوم‌علیه در مدت تعلیق بدون عذر موجه از دستور دادگاه تبعیت نکند، دادگاه صادرکننده حکم قطعی می‌تواند به درخواست دادستان یا قضای اجرای احکام، برای بار اول یک تا دو سال به مدت تعلیق اضافه کرده یا قرار تعلیق را لغو نماید. همچنین، برابر ماده ۵۵۲ قانون آیین دادرسی کیفری، هرگاه محکوم‌علیه پس از سپری شدن حداقل شش ماه از مدت تعلیق اجرای مجازات، به طور مستمر حسن اخلاق و رفتار نشان دهد، قضای اجرای احکام کیفری، پیشنهاد کاهش مدت تعلیق یا لغو تمام یا برخی از دستورهای تعیین شده را به دادگاه می‌دهد. هر چند این اقدامات قضای اجرای احکام، وابسته و پیشنهادی است، لکن اراده اوست که زمینه موافقت قضای دادگاه با تعلیق مجازات را فراهم می‌کند و بدین جهت است که این اقدام قضای اجرای احکام را می‌توان در راستای تفرید اجرایی و به‌ویژه ارفاقی سازی اجرای کیفر مورد توجه قرار داد.

از دید نگارنده کارآمدی اقدامات قضای اجرای احکام در فردی‌سازی ارفاقی مستلزم استقلال بیشتر قضای اجرای احکام است و هر چند در حال حاضر جایگاه قضای اجرای احکام از «نقش نظارتی» به «نقش تمهیدی» ارتقاء یافته، لکن وضعیت مطلوب، ارتقاء این جایگاه به «نقش قضایی» است. در این راستا پیشنهاد مشخص نگارنده دو اقدام هم‌زمان است: اول، اصلاح و تغییر شرایط نقش‌آفرینی قضای اجرای احکام در مواد ۲۴، ۴۶، ۵۰، ۵۸، ۶۱، ۷۷، ۸۰، ۸۱ قانون مجازات اسلامی و مواد ۵۰۲، ۵۵۲ و ۵۵۳ قانون آیین دادرسی کیفری و افزایش کمی و کیفی صلاحیت و اختیارات مستقل قضای اجرای احکام برای اینکه بتواند رأساً و بدون نیاز به تصمیم قضای دادگاه در خصوص نحوه فردی‌سازی اجرای مجازات تصمیم بگیرد؛ دوم، بازنگری و اصلاح ماده ۴۸۹ قانون آیین دادرسی کیفری از طریق تجمیع وظایف و اختیارات پراکنده قضای اجرای احکام در دو قانون مجازات اسلامی و آیین دادرسی

۱. اضافه شدن حبس‌های درجه ۲ و ۳ و ۴ به دامنه نظام نیمه آزادی، به موجب تبصره الحاقی به ماده ۵۷ ناشی از قانون کاهش مجازات حبس تعزیری مصوب ۱۳۹۹/۰۲/۲۳ است و این اقدام قانونی به طور غیرمستقیم در راستای توسعه صلاحیت قضای اجرا و در واقع همسو با افزایش اختیارات قضای اجرای احکام جهت فردی‌سازی اجرای مجازات ارزیابی می‌شود.

کیفری و تجمیع همه اختیارات مستقل و وابسته در بندهای این ماده است که این اقدام بطور غیرمستقیم موجب ارتقاء شأن و جایگاه قاضی اجرای احکام در نظام قانونی و قضایی می‌شود - از جنبه حقوق تطبیقی گفته شده در برخی از کشورهای جهان قاضی مجری حکم می‌تواند به تشخیص خود اجرای بعضی از انواع محکومیت‌ها را به تأخیر اندازد. به‌ویژه در مورد حبس‌های کوتاه مدت، هر گاه اجرای فوری حکم موجب تضرر عمده و جبران ناپذیر محکوم علیه شود، قاضی مجری حکم می‌تواند برای اجرای آن مهلتی متناسب تعیین کند. (آخوندی، ۱۳۷۴: ۳۹) در ایران نیز باید ابتکار عمل بیشتر و گسترده تری جهت تفهیم مجازات به قاضی اجرای احکام اعطاء گردد تا دستکم در مورد مجازات‌های سبک‌تر، بتواند در اعمال نهادهای ارفاقی رأیاً تصمیم بگیرد. بنابراین قانون‌گذار باید با اعطای اختیارات استقلالی به قاضی اجرای احکام، به سوی سیستم «مشارکت قضایی» به معنای مشارکت قاضی اجرای احکام در فرایند اعمال کیفر گام نهد تا قاضی اجرای احکام برای اتخاذ تصمیمات خود - به ویژه نهادهای ارفاقی - محدود به ارائه پیشنهاد به قاضی دادگاه و تابع نظر وی نباشد.

۴.۲.۲. پیشنهاد کاهش، لغو یا تبدیل مجازات تکمیلی

مجازات تکمیلی برابر ماده ۲۴ قانون مجازات اسلامی قابل تغییر است و قاضی با توجه به میزان تبعیت مجرم از حکم دادگاه و وضعیت اصلاحی وی، نسبت به افزایش، تبدیل، لغو یا کاهش کیفر تکمیلی اقدام می‌نماید. هر چند تبدیل، لغو و کاهش کیفر تکمیلی توسط قاضی دادگاه انجام می‌شود، اما از آنجا که تصمیم قاضی دادگاه منوط به پیشنهاد قاضی اجرای احکام است و در عمل قاضی اجرای احکام است که تبعیت یا تخلف را احراز و اعلام می‌کند و قاضی دادگاه هم همان نظر قاضی اجراء را اعمال می‌کند، از این روی این اختیار وابسته - پیشنهادی قاضی اجرای احکام را می‌توان در راستای فعال کردن نقش تفهیدی - ارفاقی وی دانست. از دید نگارنده شایسته است در کلیه مواردی که رفتار محکوم علیه در مدت اجرای مجازات زمینه ساز تغییر قضایی است، نظر قاضی اجرای احکام ملاک باشد چرا که قاضی دادگاه، آگاهی از جزئیات و فرایند اجرای حکم ندارد تا رفتار محکوم و تاثیر مجازات بر او را ارزیابی کند، بلکه این قاضی اجرای حکم است که با محکوم علیه در ارتباط است و می‌تواند تشخیص دهد مجازات نیاز به تعدیل دارد یا نه.

در این زمینه یک نگرانی وجود دارد و آن، ارزیابی عملکرد قضات اجرای احکام است لکن، آنچه می‌تواند تضمین کننده درستی رفتار و عملکرد قاضی اجرای احکام از جهت نحوه اجرای اختیارات و وظایف مستقل و وابسته باشد، قضایی کردن تصمیمات قاضی اجرای احکام است. توضیح آنکه غیرقابل اعتراض بودن اقدامات قاضی اجرای احکام در قانون آیین دادرسی کیفری نشان می‌دهد که اقدامات وی جنبه اداری دارد، در حالیکه برخی از تصمیمات قاضی اجرای احکام تغییر در مجازات است که تصمیمی قضایی به شمار می‌رود و علی القاعده باید قابل اعتراض باشد. این در حالی است که جنبش قضایی کردن اجرای مجازات‌ها در سطح داخلی، در بعضی کشورها مانند آلمان و ایالات متحده توسط دادگاه‌های قانون اساسی و در سطح بین المللی، با وضع و تصویب مقررات غیرالزامی دولت‌ها به این کار ترغیب شده اند (مارتی، ۱۳۸۱: ۱۲۵). از جمله پیشنهادات در جهت قضایی کردن واقعی اعمال مجازات‌ها، قابل اعتراض بودن تصمیمات قاضی اجرای احکام و حتی تاسیس دادگاه اجرای مجازات‌ها است.

۵.۲.۲. پیشنهاد تشدید، تخفیف، تبدیل یا توقف مجازات جایگزین حبس

قانون، اجرای مجازات جایگزین حبس را تحت نظارت قاضی اجرای احکام قرار داده و جهت اعتباربخشی به نحوه نظارت وی بر اجرای مجازات جایگزین، به وی اختیار داده که با توجه به وضعیت محکوم و شرایط و آثار اجرای حکم، تشدید، تخفیف، تبدیل یا توقف موقت مجازات مورد حکم را به دادگاه صادرکننده رأی پیشنهاد کند (ماده ۷۷ قانون آیین دادرسی کیفری) و در مقابل، جهت تضمین رعایت دستورات دادگاه، مقررات تشویقی و تنبیهی برای محکوم علیه وضع کرده است، بدین معنا که از یک سو چنانچه رعایت مفاد حکم دادگاه از سوی محکوم حاکی از اصلاح رفتار وی باشد دادگاه می‌تواند به پیشنهاد قاضی اجرای احکام برای یک‌بار بقیه مدت مجازات را تا نصف آن تقلیل دهد (ماده ۸۰ قانون مجازات اسلامی) و از سوی دیگر چنانچه محکوم از اجرای مفاد حکم یا

دستورهای دادگاه تخلف نماید، به پیشنهاد قاضی اجرای احکام و رأی دادگاه، برای بار نخست یک چهارم تا یک دوم به مجازات مورد حکم (مجازات جایگزین و نه مجازات حبس) افزوده می‌شود و در صورت تکرار، مجازات حبس اجراء می‌گردد. ماده ۸۱ قانون مجازات اسلامی) برخی صاحب نظران منوط بودن یک نهاد ارفاقی به شرایط، قیود و الزامات متعدد را موجب بی‌انگیزگی دادگاه‌ها در کاربست و نیز بی‌ربطی محکومان در تحمل آن دانسته‌اند شاهد مثال آن، مقررات جایگزین حبس است که حتی اگر میزان محکومیت به حبس یک روز باشد، دادگاه علاوه بر موظف بودن به احراز شرایط قانونی ماده ۶۴ قانون مجازات اسلامی، قادر است تا دو نوع از مجازات‌های جایگزین حبس را مورد حکم قرار دهد و در صورت تخلف محکوم علیه تا یک دوم بر میزان آن بیفزاید و حتی می‌تولند بزهارار را مشمول کیفرهای تکمیلی هم قرار دهد (توجهی، ۱۴۰۲: ۵۴۱). برخی دیگر هم جایگزین‌های زندان را به عنوان یکی از ابزارهای تفرید قضایی مورد توجه قرار داده و اختیارات قاضی اجرای احکام را در این زمینه برخلاف قاعده و چهره‌ای استثنایی دانسته‌اند که باید به صورت محدود تفسیر شود. (زراعت، ۱۳۹۲: ۳۵۲) با وجود این، قانونگذار عمداً این شیوه را برای تعدیل مجازات قرار داده است تا به درستی اجرا شود.

در مورد الزام یا اختیار قاضی اجرای مجازات و قاضی دادگاه در خصوص پیشنهاد و افزودن مدت مجازات، گفته شده اگر افزودن مجازات جایگزین، نتیجه قطعی نخستین تخلف محکوم باشد، گزارش قاضی اجرای احکام کافی بوده و پیشنهاد او ضرورت و جایگاهی ندارد مگر آنکه مراد قانونگذار، پیشنهاد قاضی اجرای احکام در مورد میزان افزایش مجازات جایگزین بین یک چهارم تا یک دوم باشد. و اگر ضمانت اجرای پیش بینی شده برای تخلف محکوم در مرتبه نخست، حتمی و ناگزیر نباشد، قاضی اجرای احکام می‌تواند از تخلف محکوم صرف‌نظر کرده و قاضی دادگاه نیز می‌تواند با رد پیشنهاد قاضی اجرای احکام از افزایش مدت مجازات جایگزین اجتناب نماید. (آماده، ۱۳۸۹: ۲۰۳)

هر چند گستردگی کیفرهای جایگزین زندان که اساساً ارفاقی به شمار می‌آیند از یک سو و فراوانی ابزارهای نظارتی قاضی اجرای احکام از سوی دیگر، زمینه نسبی تفرید اجرایی در مجازات‌های جایگزین را فراهم کرده است، با وجود این، ارتقاء اختیارات وابسته به مستقل و دگرگونی نقش‌های پیشنهادی-نظارتی به نقش‌پذیرشی-تصویبی موجب کارآمدی بیشتر ابزارهای تفریدی و پیشبرد راهبرد ارفاقی در مرحله اجرای حکم خواهد بود.

۶.۲.۲. پیشنهاد اجرای نظام نیمه آزادی

در اعطای نظام نیمه آزادی چند مقام دخالت دارند که شورای طبقه‌بندی زندان در ابتدای این فرایند و قاضی اجرای احکام در انتهای آن است. برابر ماده ۵۵۳ قانون آیین دادرسی کیفری در جرائم مشمول نظام نیمه آزادی قاضی اجرای احکام کیفری می‌تواند پس از وصول گزارش شورای طبقه‌بندی زندان^۱ و نظریه مددکاران اجتماعی مبنی بر آنکه اجرای یک فعالیت شغلی یا حرفه‌ای، آموزشی، حرفه‌آموزی، مشارکت در تداوم زندگی خانوادگی و یا درمان پزشکی در فرآیند اصلاح مجرم و یا جبران ضرر و زیان بزه‌دیده مؤثر است، به دادگاه صادرکننده حکم، پیشنهاد اجرای نظام نیمه آزادی را بدهد و مطابق تصمیم این دادگاه اقدام کند. قاضی اجرای احکام کیفری، پس از موافقت دادگاه با پیشنهاد موضوع ماده فوق، با أخذ تأمین متناسب از محکوم علیه، دستور اجرای تصمیم دادگاه را صادر و مراتب را به زندان اعلام می‌کند (ماده ۵۵۴ قانون آیین دادرسی کیفری). هر چند اختیاری که قانونگذار برای قاضی اجرای احکام پیش بینی کرده در راستای همان اختیاری است که در قسمت اخیر ماده ۵۷ قانون مجازات اسلامی برای خود محکوم علیه پیش بینی کرده و دادگاه هم الزامی به ترتیب اثر دادن به تقاضای قاضی اجرای احکام ندارد (رحمدل، ۱۳۹۴: ۲۵۰)، لکن همین مقدار نقش وابسته هم ناشی از نگرشی نو به مقوله اجرای مجازات و جایگاه قاضی اجرای احکام و با نگاه خوشبینانه در راستای راهبرد تفرید اجرایی و ارفاقی سازی اجرای کیفر است.

۱. شورای طبقه بندی زندانیان برابر ماده ۶۶ آیین نامه اجرایی سازمان زندان ها و اقدامات تأمینی و تربیتی مصوب ۱۳۸۴/۰۹/۲۰ در مورد برخورداری متهم از نیمه آزادی تصمیم گیری می نماید.

نکته دارای اهمیت اینکه هر چند در برخی کشورها مانند انگلستان نیز اجرای مجازات عمدتاً از سوی همان مرجعی که مجازات را صادر کرده انجام می‌شود و اصلاح و تغییر مجازات نیز صرفاً به عهده همان دادگاه است (اسپنسر، ۱۳۸۴: ۱۷۳)، لکن تنزل نقش قاضی اجراء به نقش مشاوره، از سوی برخی مورد انتقاد گرفته (بابایی و غلامی، ۱۳۹۱: ۶۹) چرا که فایده تأسیس نهاد قاضی اجرای مجازات، قضایی سازی اجرای مجازاتها و این ایده نوآورانه است که هرگاه قاضی اجرای احکام ادامه اجرای مجازات و یا شیوه‌ی اجرای آن را مفید نداند، باید اختیار قانونی برای تعدیل، تبدیل، حذف یا جایگزینی آن را داشته باشد تا بتواند با استفاده از نهادهای ارفاقی، اجرای مجازات را متناسب با شرایط محکوم علیه و شرایط بیرونی مرتبط با وی و ارزیابی اصلاح رفتاری او مدیریت کند. این اشکال زمانی قابل فهم تر می‌شود که بدانیم از یک سو، معاونت اجرای احکام کیفری، زیرمجموعه دادسرا است و قاضی اجرا نیز اصولاً تحت نظارت دادستان عمل می‌کند که هر دو فاقد استقلال کامل در اجرای احکام می‌باشند به ویژه که هرگاه دادستان در راستای اعمال نظارت و ریاست خود تذکری به قاضی اجرای احکام بدهد یا از او بخواهد که به نحو مشخصی منطبق با قانون اتخاذ تصمیم کند، نظر وی برای قاضی اجرا لازم‌الاتباع است (طهماسبی، ۱۳۹۸: ۵۷)، و از دیگر سو، قاضی اجراء، صلاحیت تغییر در کیفر و استفاده از نهادهای اصلاحی و ارفاقی همچون آزادی مشروط و تعلیق اجرای مجازات را ندارد که مغایر با اصل استقلال قضایی و فردی کردن کیفرها است (مؤذن زادگان و جهانی، ۱۴۰۰: ۳۶).

جالب اینکه در مصاحبه شفاهی که با تعدادی از قضات اجرای احکام در خصوص مشکلات و موانع قانونی عملکرد آنان انجام شد، بیشتر آنان وابستگی و سلسله مراتب اداری در دادسرا و نگاه کارمندی به قضات اجرای احکام و نیز نداشتن اختیارات مستقل و همچنین اعمال نفوذ مقامات قضایی دیگر به‌ویژه دادستان و قاضی صادر کننده رأی و حتی در مواردی رئیس دادگستری که عملاً هم ارتباطی با پرونده ندارد را -در کنار موانع معمولی مانند کمبود امکانات و تراکم پرونده‌ها و برخورد مستقیم با بزهکاران- از جمله مشکلات موجود در ایفای وظایف خود دانسته‌اند.

نتیجه

در قانون مجازات اسلامی و قانون آیین دادرسی کیفری رویکرد دوگانه‌ای در برابر دخالت مقام قضایی در فرایند کیفری در پیش گرفته شده است؛ از یکسو با تأسیس نهادهایی همچون میانجیگری کیفری، صلح و سازش و ... راهبرد قضازدایی و خارج ساختن پرونده از فرایند رسمی رسیدگی در مراجع دادگستری دنبال شده است و از سوی دیگر با دادن اختیارات به قاضی اجرای احکام راهبرد قضاگرایی مثبت و ورود هر چه بیشتر مقام قضایی در فرایند اجرای مجازات و جایگزین کردن آن به جای مقامات اداری دنبال شده است. رویکرد اخیر برگرفته از تغییر نوع نگرش جهانی به مرحله اجرای مجازات است. در بسیاری از کشورها قاضی اعمال کننده، تنها مجری صرف مجازات نمی‌باشد بلکه به همراه مددکاران اجتماعی و روانشناسی و جامعه‌شناسان دستگاه قضایی و سازمان امور زندان‌ها که تحت نظر او به انجام وظیفه مشغول می‌باشند، سعی در انطباق احکام با روحیات و شخصیت مجرمین و محکومین می‌نماید.

با وجود این، نقش قاضی اجرای احکام از دو دیدگاه متعارض قابل تحلیل است؛ در تحلیل بد بینانه نقش‌های فراوان قاضی اجرای احکام ناشی از ضرورت اداری مبتنی بر تقسیم کار و کاهش حجم کار قاضی دادگاه و فارغ از یک سیاست علمی هدفمند است؛ اما در تحلیل خوشبینانه، قانون‌گذار با دادن نقش و اختیارات گسترده به قاضی اجرای احکام، در چارچوب سیاست کیفری معقول در صدد «قضاگرایی مثبت» و مداخله هر چه بیشتر فرد برخوردار از دانش و تجربه قضایی در فرایند اجرای مجازات است، مقام قضایی مسئولیت پذیر که نگهبان حقوق و آزادی‌های فردی است و از یک آیین رسیدگی قضایی تبعیت می‌کند و رفتارش با رویکرد اصلاح و بازپروری بزهکاران است.

با وجود این، روشن است صرف دخالت دادن شخص دارای تخصص قضایی در مرحله اجرای حکم، بدون دادن اختیارات قانونی مستقل و بدون در نظر داشتن رویکرد اصلاحی در اعمال مجازات، تنها یک جابجایی اداری است تا یک تحول قضایی در راستای دانش کیفرشناسی. در چنین شرایطی که تصمیم نهایی در خصوص بکارگیری سازوکارهای ارفاقی در اختیار قاضی دادگاه است،

شاید بتوان از «تفرید قضایی» سخن گفت، اما سخن گفتن از «تفرید اجرایی» بسیار دشوار و به دور از واقعیت ها و ظرفیت های قانونی موجود است، از این روی صلاحیت تفریدی قاضی اجرای احکام مستلزم برخورداری از اختیارات مستقل و تبدیل «اقدامات وابسته» به «اختیارات مستقل» است. در این راستا پیشنهاد نگارنده از یک سو اصلاح مقررات قانونی مربوط به اختیارات قاضی اجرای احکام در راستای افزایش اختیارات مستقل قاضی اجرای احکام جهت فردی سازی اجرای مجازات و از سوی دیگر تجمیع مقررات پراکنده در قانون مجازات اسلامی و قانون آیین دادرسی کیفری در ذیل ماده ۴۸۹ قانون اخیر است.

افزون بر این، صرف اعطای اختیارات به قاضی اجرای احکام بدون تدوین و ترسیم سیاست کیفری مشخص، نه تنها موجب کارآمدی کیفرها و اثرگذاری اصلاحی آن نخواهد بود، بلکه گاه بی توجهی و حتی سوء استفاده مقام اجرایی از اختیارات تشدید خود، موجب سختگیری بر محکوم علیه و محرومیت وی از نهادهای اصلاحی خواهد بود. از این روی ترسیم و تفهیم سیاست کیفری ارفاقی - که راهبرد نوین سیاست کیفری ایران است- و توجیه قضات اجرای احکام برای استفاده از ظرفیت نهادهای ارفاقی، زمینه فردی سازی ارفاقی و تحقق ویژگی اصلاحگرایانه مجازات را فراهم خواهد کرد.

همچنین، فردی سازی مجازات نباید تنها بر اساس ویژگی های شخصیتی و شرایط فردی خودمحکوم علیه (تفرید اولیه) باشد، بلکه در فردی سازی عوامل خانوادگی، محیطی و پیرامونی و امکانات اجرای مجازات هم باید در نظر گرفته شود (تفرید ثانویه). به عنوان نمونه تراکم جمعیت زندان یا شیوع بیماری در زندان یا رواج مصرف مواد مخدر یا بی اخلاقی فاحش در محیط زندان هم باید بتواند زمینه ای برای فردی سازی اجرای مجازات توسط قاضی اجرای احکام باشد. ساز و کار مورد نظر می تواند در قالب الحاق یک بند به ماده ۱۸ قانون مجازات اسلامی باشد به این مضمون که دادگاه در صدور حکم تعزیری موارد زیر را مورد توجه قرار می دهد: «... ث- عوامل جانبی خارج از اراده و شرایط متهم مانند امکانات و جمعیت زندان، حوادث طبیعی ناگوار مانند سیل و زلزله در محل سکونت متهم یا محل اجرای مجازات، شرایط بهداشتی کلی مانند بیماری های فراگیر و...».

منابع

- احمدزاده، رسول و تام، مجتبی (۱۴۰۲)، **آیین کیفردهی**، چاپ اول، تهران: انتشارات قوه قضائیه.
- احمدی موحد، اصغر (۱۳۸۷)، **اجرای احکام کیفری**، چاپ سوم، تهران: نشر میزان.
- اسپنسر، جی. آر (۱۳۸۴)، **آیین دادرسی کیفری در انگلستان**، ترجمه محمدرضا گودرزی و لیلا مقدادی، چاپ اول، تهران: انتشارات جنگل.
- امیری، مهدی و دیگران (۱۳۹۷)، «مطالعه تطبیقی جایگاه نهاد اجرای احکام در نظام کیفری ایران، فرانسه و انگلستان»، **مطالعات حقوق تطبیقی**، دوره ۹، شماره ۲، صص ۴۹۳-۵۱۹.
- آخوندی، محمود (۱۳۷۴)، **آیین دادرسی کیفری (اجرای احکام کیفری)**، جلد سوم، چاپ چهارم، تهران، وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.
- آشوری، محمد و رحمت، محمدرضا (۱۳۹۳)، «الگوی جرم شناسی کرامت مدار بازداشت موقت در آیین دادرسی کیفری»، **آموزه های حقوق کیفری**، بهار و تابستان ۱۳۹۳، شماره ۷، صص ۳-۲۶.
- آقایی جنت مکان، حسین (۱۳۹۲)، **حقوق کیفری عمومی (کیفرشناسی نو)**، جلد سوم، چاپ اول، تهران: انتشارات جنگل، جاودانه.
- آقایی جنت مکان، حسین (۱۳۹۴)، **حقوق کیفری عمومی (دانش اجرای احکام کیفری)**، جلد چهارم، چاپ اول، تهران: انتشارات جنگل، جاودانه.
- آلبرشت، هانس یورگ (۱۳۹۵)، **تورم جمعیت زندان ها؛ در جست و جوی کارآمدترین راه حل ها**، ترجمه محمدعلی اردبیلی و دیگران، چاپ نخست، تهران: معاونت امور اجرایی و اطلاع رسانی مرکز تحقیقات استراتژیک مجمع تشخیص مصلحت نظام.

آماده، غلامحسین (۱۳۸۹)، **اختیارات قضایی در تعیین مجازات، مطالعه تطبیقی حقوق ایران، مصر و انگلستان**، چاپ اول، تهران: نشر دادگستر.

بابایی، محمدعلی و غلامی، میثم (۱۳۹۱)، «مهمترین جلوه های کیفرزدایی در قانون جدید مجازات اسلامی»، **پژوهشنامه اندیشه‌های حقوقی**، سال اول، شماره ۳، صص. ۵۹-۸۰.

باختر، سید احمد (۱۳۸۸)، **اجرای احکام کیفری در آئینه قوانین و رویه قضایی**، چاپ سوم، تهران: جنگل، جاودانه.

بوئگ، برنار (۱۳۷۷)، **کیفرشناسی**، ترجمه علی حسین نجفی ابرندآبادی، چاپ دوم، تهران: انتشارات مجد.

پورقهرمانی، بابک و نگهدار، ایرج (۱۳۹۷)، «ارزیابی رویکرد قضات به اعمال نهادهای ارفاقی جدید؛ مطالعه موردی محاکم کیفری استان کردستان»، **مطالعات حقوق کیفری و جرم شناسی**، دوره ۴۸، شماره ۲، پاییز و زمستان ۱۳۹۷، صص. ۲۲۷-۲۵۵.

توجهی، عبدالعلی (۱۴۰۲)، **نهادهای ارفاقی در قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲**، چاپ اول، تهران، انتشارات قوه قضائیه.

جوانمرد، بهروز (۱۳۹۵)، **آیین دادرسی کیفری**، جلد دوم، چاپ سوم، تهران: جاودانه، جنگل.

جهانی جنافرد، میلاد (۱۴۰۰)، «بررسی نقش و چالش های حضور مشاوران و مددکاران اجتماعی در جریان دادرسی کیفری اطفال و نوجوانان (با مطالعه موردی شهرستان اردبیل)»، **نشریه حقوق و مطالعات سیاسی**، دوره ۱، شماره ۳، پاییز ۱۴۰۰، صص. ۲۱۸-۲۳۲

حلی، نجم الدین جعفر بن حسن (۱۴۰۸ ه ق)، **شرائع الإسلام فی مسائل الحلال و الحرام**، جلد ۴، چاپ دوم، قم: مؤسسه اسماعیلیان.

حیدری، علی مراد (۱۳۹۴)، «چالش های سیاست کیفری ارفاقی قانون مجازات اسلامی در برابر جرایم سبک»، **حقوق اسلامی**، سال دوازدهم، شماره ۴۵، تابستان ۱۳۹۴، صص ۱۵۹-۱۸۵.

حیدری، علی مراد (۱۳۹۶)، **حقوق جزای عمومی؛ بررسی فقهی - حقوقی واکنش علیه جرم**، چاپ دوم، تهران: انتشارات سمت. رحمدل، منصور (۱۳۹۴)، **آیین دادرسی کیفری**، جلد سوم، چاپ دوم، تهران: نشر دادگستر.

زراعت، عباس (۱۳۹۲)، **حقوق جزای عمومی ۳ مجازات ها و اقدامات تأمینی**، چاپ اول، تهران: انتشارات جاودانه، جنگل.

ساریخانی، عادل و شیبانی تدرجی، عهدیه (۱۳۹۷)، «نقش مددکاری اجتماعی در نظام کیفری ایران با تکیه بر قانون سال ۹۲»، **فصلنامه مطالعات حقوق**، شماره بیست و چهارم، تابستان ۱۳۹۷، صص ۱۹۹-۲۱۰.

سبزواری، سید عبدالاعلی (۱۴۱۳ ه ق)، **مهذب الأحكام فی بیان الحلال و الحرام**، جلد بیست و هشتم، چاپ چهارم، قم: مؤسسه المنار.

صفاری، علی (۱۳۹۲)، **کیفرشناسی؛ تحولات، مبانی و اجرای کیفر سالب آزادی**، چاپ بیست و پنجم تهران: انتشارات جنگل، جاودانه.

طیبی، نجم الدین (۱۳۷۴)، **موارد السجن فی النصوص و الفتاوی**، چاپ اول، قم: انتشارات دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم.

طهماسبی، جواد (۱۳۹۸)، **آیین دادرسی کیفری (اجرای احکام کیفری)**، جلد چهارم، تهران: نشر میزان.

عاملی، محمد بن الحسن (۱۴۱۴)، **وسائل الشیعه**، جلد بیست و هشتم، چاپ اول، تهران: دفتر انتشارات اسلامی.

گلدوست جویباری، رجبعلی (۱۳۹۵)، **آیین دادرسی کیفری**، چاپ ششم، تهران: انتشارات جنگل.

مارتی، دلماس (۱۳۸۱)، **نظام های بزرگ سیاست جنایی**، ترجمه علی حسین نجفی ابرندآبادی، چاپ اول، تهران: نشر میزان

مصدق، محمد (۱۳۹۴)، **آیین دادرسی کیفری**، چاپ ششم، تهران: انتشارات جنگل، جاودانه.

موسوی فرد، سیدمحمدرضا و دیگران(۱۳۹۶)، «وظایف و اختیارات قاضی اجرای احکام»، اولین کنفرانس بین المللی علوم اجتماعی، تربیتی علوم انسانی و روانشناسی، تهران، صص ۱-۱۶.

مؤذن زادگان، حسنعلی و جهانی، بهزاد(۱۴۰۰)، «ساختار اجرای احکام کیفری ایران در پرتو اصل استقلال قضایی»، مجله پژوهش های حقوق جزا و جرم شناسی، دوره ۹، شماره ۱۸، پاییز و زمستان ۱۴۰۰، صص ۳۵-۵۴.

نجفی ابرندآبادی، علی حسین و هاشم بیگی، حمید(۱۳۹۰)، **دانشنامه جرم شناسی**، چاپ دوم، تهران: کتابخانه گنج دانش.

نجفی، محمد حسن(۱۴۰۴ق)، **جواهر الکلام فی شرح شرائع الإسلام**، جلد ۴۱، چاپ هفتم، بیروت: دار إحياء التراث العربی.

نوبهار، رحیم(۱۳۸۹)، **اصل قانونی بودن مجازات ها(تحلیل فقهی حق بر محاکمه عادلانه)**، تهران: انتشارات شهر دانش.

یحیی زاده پیرسرایی، حسین، قادری، صلاح الدین، غلامی، حسین و حسینی، فاطمه (۱۴۰۱)، «چالش ها و فرصت های مداخله مددکاران اجتماعی در فرایند دادرسی نوجوانان بزهکار: با تأکید بر دیدگاه برخی قضات»، **فصلنامه علمی پژوهشنامه مددکاری اجتماعی**، سال نهم، شماره ۳۲، تابستان ۱۴۰۱، صص. ۱۴۳-۱۸۸

Charles W. Ostrom ; Brian J. Ostrom ; Matthew Kleiman(2004), **Judges and Discrimination: Assessing the Theory and Practice of Criminal Sentencing**, Federal funds provided by the U.S. Department of Justice.

Courts and Tribunals Judiciary (2014), **Judges and sentencing** ; <https://www.judiciary.uk>

Jessica Breen(2008), "Prisoners' Families and the Ripple Effects of Imprisonment", **Studies: An Irish Quarterly Review** , Vol. 97, No. 385, The Family Today (Spring 2008), Published By: Messenger Publications, pp. 59-71.

Louise Robinson, Sue tucker, Claire Hargreaves,(2022), "Providing Social Care following Release from Prison: Emerging Practice Arrangements Further to the Introduction of the 2014 Care Act", **The British Journal of Social Work**, Volume 52, Issue 2, March 2022, Pages 982-1002, <https://doi.org/10.1093/bjsw/bcab082>

Marie Elisabeth Cartier, (2001) "La judiciarisation de l'exécution des peines", *Revue de science criminelle et de droit pénal comparé*, Volume 23, Issue 3, March 2002, Pages 156-162

Tomas, David,(2008) **Sentencing Referecer**, London, Seet& Maxwell.

Miller v. Alabama, (2012), "banning mandatory juvenile life-without-parole sentences", **Washington and Lee Law Review**, Volume 76 Issue 1 Article 4, pp 312-320.

William W. Berry, **Individualized Sentencing**, (2019), 76 Wash. & Lee L. Rev. 13 , Available at: <https://scholarlycommons.law.wlu.edu/wlulr/vol76/iss1/4>.

روش استناد به این مقاله:

حیدری، علی مراد (۱۴۰۲)، «نقش قاضی اجرای احکام در فردی سازی ارفاقی واکنش علیه جرم»، پژوهشنامه حقوق کیفری، دوره ۱۴، پیاپی ۲۸، صص. ۸۳-۹۹. DOI: 10.22124/jol.2023.24317.2377

Copyright:

Copyright for this article is transferred by the author(s) to the journal, with first publication rights granted to *Criminal Law Research*. This is an open-access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution License (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>).

